

М.З. Крук,
кандидат педагогічних наук, ст. викладач,
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ О.Д. БУТОВСЬКОГО ТА П.Ф. ЛЕСГАФТА

У статті здійснена спроба аналізу думок та поглядів на проблеми шкільної фізичної культури таких видатних вчених як О. Бутовський і П. Лесгафт. Гармонійний розвиток фізичних якостей школярів, зв'язок фізичного виховання з розумовим і моральним, роль гігієни і кваліфікації вчителя у вихованні підростаючого покоління – ось деякі моменти, які були предметом особливої уваги засновників наукової системи фізичного виховання.

Метою дослідження є аналіз наукової спадщини О.Д. Бутовського та П.Ф. Лесгафта з питань шкільної фізичної культури, оскільки роль загальної та особистої гігієни дітей, їх фізичний розвиток є на сьогодні дуже актуальною, з огляду на вирішення проблем суспільного нездоров'я та формування у дітей основ здорового способу життя.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. є дуже важливим періодом у становленні системи фізичного виховання на теренах Російської імперії, яка отримала подальший розвиток у радянський період історії України, а також за часів незалежності.

Але особливої уваги заслуговують думки та погляди на проблеми фізичного виховання, які були висвітлені у працях видатного вченого, основоположника наукової системи фізичного виховання Петра Францовича Лесгафт та видатного теоретика вітчизняної фізичної культури і спорту Олексія Дмитровича Бутовського, ім'я якого стає сьогодні відомим в Україні завдяки пошукам учених. Якщо ім'я П.Ф. Лесгафта і його праці, які зіграли особливу роль у розвитку науки про фізичне виховання, відомі широкому колу фахівців, то ім'я О.Д. Бутовського, який залишив велику наукову спадщину, праці якого багато разів видавались до 1917 року як у Росії, так і за кордоном, його педагогічна й військова діяльність довго замовчувалась.

Видатні діячі фізкультурного руху жили і творили в один час. А оскільки вони були носіями передових поглядів на мету, засоби, форми фізичного виховання, не дивним є той факт, що багато в чому ці погляди є схожими або доповнюють один одного, хоча є і певні відмінності. Якщо П.Ф. Лесгафт був неповторний і неперевершений у багатьох питаннях, то О.Д. Бутовський і його активна педагогічна діяльність – явище унікальне. Дослідник творчості Бутовського, доктор педагогічних наук, професор О.Б. Суник відзначає, що: “Бутовський в осмисленні деяких аспектів фізичного виховання пішов далі, глибше Лесгафта, як і багатьох інших авторитетів того часу”. [1; 9]. І може собі

тільки уявити, наскільки вагомими були б результати їх спільної діяльності, якби таке співробітництво між видатними науковцями відбулося в рамках ведення “курсів гімнастики” при Головному управлінні військових навчальних закладів. Але до призначення О.Д. Бутовського членом комісії з фізичного виховання військового відомства П.Ф. Лесгафт призупинив своє співробітництво з ГУВНЗ.

З огляду на ситуацію, яка склалася в кінці XIX ст., демократична педагогіка рекомендувала постійні зміни розумових вправ дітей тілесними. У педагогічній спадщині П.Ф. Лесгафта питання зв'язку фізичного виховання з розумовим і моральним розвитком людини також посідало важливе місце. Сам Петро Францович, з огляду на тісний взаємозв'язок між м'язевою та психічною діяльністю людини, її фізичним та інтелектуальним розвитком, вживав термін “фізична освіта”, а не “фізичне виховання”. Слід зауважити, що тут не йдеться про розподіл цих понять, навпаки, фізична освіта немислима без фізичного виховання, під яким він розумів гігієнічне та оздоровче значення фізичних вправ.

Підбір фізичних вправ Лесгафт основує на анатомо-фізіологічних даних і намагається такими вправами, поступово їх ускладнюючи та урізноманітнюючи, досягнути цілеспрямованого розвитку. Обов'язковою, на його думку, умовою функціонування фізичного виховання як галузі в системі педагогічних наук, є його тісне поєднання з розумовим, моральним, естетичним і трудовим вихованням [2; 104].

У праці “Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку” він обґрунтував свою теорію, поклавши в основу вимогу зміцнювати тіло вихованця, зробити його “розумним та поміркованим”. Тим самим, гімнастика покликана розвивати не лише мускулатуру, а й навчити учня володіти собою, своїм тілом, підкоряти його власній волі.

Мета фізичної освіти (за Лесгафтом) полягає в умінні ізолювати окремі рухи і порівнювати їх між собою, свідомо керувати ними і пристосовувати до перешкод, долаючи їх з найбільш можливою спритністю і наполегливістю, інакше кажучи, привчитися з найменшим навантаженням за найкоротший проміжок часу зі знанням справи виконувати максимальну фізичну роботу і діяти ефективно та енергійно [3:295].

Питання потреби гармонійного розвитку школярів і ролі у цьому процесі фізичної культури сприймається сьогодні як аксіома, а от на початку XX ст. питання: яка з популярних на той час систем гімнастики, які розумілися як складне поєднання методичних вправ і рухливих ігор, є кращою, було предметом палких дискусій. Оскільки у різних країнах перед фізичним вихованням підростаючого покоління ставилися різні завдання, то “на практиці ми бачимо майже в кожній країні свою систему тілесних вправ і помічаємо іноді суттєву різницю в основі цих систем” [1:104], – зазначалось на міжнародному конгресі з питань фізичного виховання спорту, що проходив на початку червня 1905 року в Брюсселі. А тому думка О.Д. Бутовського, “що

здорове фізичне виховання є запорукою розвитку багатьох якостей, які посилюють не тільки тілесну, але й виховну працездатність людини. Розумна дисципліна тіла позитивно відображається і на дисципліні розуму” [1:85] була досить прогресивною на той час. Він був переконаний у тому, що потрібно повернутися до світогляду древніх греків і не відділяти розвиток тіла від розумових і моральних якостей, які визначають повну зрілість.

О.Д. Бутовський хоч і ставився прихильно до шведської гімнастики – “гімнастики гармонійного розвитку”, але радив під час проведення занять використовувати також елементи інших гімнастичних систем, ігри і танці, так як потрібно “звільнитися від рамок старих систем і внести дещо нове, більш відповідне уявленню про гармонійний, відповідно до думок природи, розвиток фізичних якостей людини” [1:133-134]. Олексій Дмитрович вважав великою помилкою створювати людину частинами, а потім з’єднувати ці частини, оскільки так можна створити автомат, а не гармонійно розвинену особистість, в якій всі фізичні якості знаходяться у взаємозв’язку.

У свою чергу Лесгафт був переконаний, що всі фізичні вправи, які спрямовані на фізичний, розумовий та естетичний розвиток, повинні бути природними. В основу фізичної освіти він поклав два головних принципи: всі вправи мають бути природними і викликати діяльність усіх м’язевих груп організму; їх треба виконувати усвідомлено, після усного пояснення вчителя, без показу. Фізичні вправи супроводжуються подразненням м’язів, якими дитина постійно привчається керувати і користується в усіх своїх діях. Вчений рішуче виступав проти використання приладів, які “перетворюють руки в ноги”, примушуючи їх неприродно тримати вагу всього тіла.

Другий принцип П.Ф. Лесгафт обґрунтував, керуючись основною вимогою школи: навчальний заклад має розвивати мислення у вихованців, а тому фізичні вправи не повинні бути простим повторенням зразків, показаних учителем.

П.Ф. Лесгафт вважав, що шкільні заняття не можуть складатися тільки з розумової праці, а й неодмінно повинні включати фізичну. Він виходив з того, що найбільша таємниця виховання полягає у тому, щоб тілесні і розумові вправи служили один одному відпочинком. Він дотримувався простих думок, висловлених ще Ж-Ж. Руссо: “Бажаєте сформувати розум вашого учня, вправляйте його сили, якими розум повинен керувати, неухильно розвивайте його тіло, зробіть його міцним і здоровим, щоб він став мудрим і розсудливим. Дайте йому можливість працювати, бути дієвим, бігати, стрибати, бути постійно в русі, щоб він був бадьорою людиною, і він стане також і розсудливим” [4: 177-178]. П.Лесгафт також засуджував існуючу на той час систему шкільного виховання і навчання. Він писав: “При знайомстві з нашими школами ми звичайно бачимо, що в них займаються виключно розумовим розвитком дитини і не звертають ніякої уваги на розвиток фізичний” [3: 291]. Педагог наголошував на неприпустимості і згубності такого підходу до

виховання, на односторонність у розвитку при недостатності фізичного навантаження.

У свою чергу, О.Д. Бутовський також наголошував на необхідності правильного розподілу навчальних годин на розумовий та фізичний розвиток, що впливають на загальний стан шкільної гігієни. Вказуючи на неприпустимість перевантаження навчальних програм розумовим вихованням дитини, виступав за “Повітря в школах! Повітря в грудях! Повітря в програмах!” [1; 109]. На жаль, лозунг, висловлений на початку ХХ ст. є дуже актуальним і сьогодні.

По завершенню міжнародного конгресу по шкільній гігієні у Парижі 1910 року, видатний теоретик наголошував, що з метою “реалізації ідеї правильної лікарської інспекції для усунення багатьох невідповідних умов навчальної роботи”, особливо у тих школах, де були відсутні штатні лікарі та “щоб свідомо слідкувати за здоровим способом життя учня” [1; 113] питаннями загальної та шкільної гігієни, мають займатися вихователі, які отримувати достатньо знань з цього питання на педагогічних курсах. А от вчителі, які не підтвердили своїх знань з гігієни фізичного виховання, на переконання Бутовського, взагалі не мали права працювати в середніх учбових закладах.

Слід зазначити, що Олексій Дмитрович, взагалі, надав особливого значення ролі вчителя у всьому процесі фізичного виховання. У роботі “Записки з історії і теорії тілесних вправ” О.Д. Бутовський наголошував, що “учитель повинен мати цілком ясне уявлення про кожну подану ним вправу з боку її освітнього значення. Він повинен розуміти мету її вивчення, її місце у системі загальної фізичної освіти і повинен уміти вести її так, щоб ця мета досягалася з найменшими труднощами для учня й найбільшою вигодою для його фізичного розвитку. Для цього він повинен мати деякі спеціальні відомості про прийоми і способи навчання: класифікувати навчальний матеріал, з одного боку – відповідно до видів роботи, з другого – за ступенем його важкості, розмістити його як протягом усього курсу, так і на кожному році в такій послідовності, у такому взаємному поєднанні різних видів роботи, щоб вихованець поступово переходив від легшого до труднішого, а разом з тим і поступово втягувався у роботу” [5; 158-159]. Ці прогресивні ідеї О.Д. Бутовський намагався реалізувати в своїй багаторічній викладацькій роботі у кадетських корпусах, військових гімназіях та інших навчальних закладах.

Таким чином, підсумовуючи все вище написане, зауважимо, що питання гармонійного розвитку школярів, роль фізичного виховання, гігієни та кваліфікації вчителя актуально і в наш час, а тому вивчення педагогічних ідей О.Д. Бутовського і П.Ф. Лесгафта є конче необхідним для нинішнього покоління фахівців та науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. О.Д. Бутовський. Вибрані твори. Автори-упорядники В.В. Драга, М.Д. Зубалій / За редакцією А.В. Дорошенка. - К.: Нічлава, 2006. – 240 с.
2. Винничук Олег. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 404 с.
3. Лесгафт П.Ф. Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку. —Л., 1981.
4. Ж.-Ж. Руссо. Еміль, або про виховання. Книга II. - Л., 1983.
5. А.Д. Бутовський. Записки по истории и теории телесных упражнений. – Санкт-Петербург, 1913. – 328 с.

Матеріал надійшов до редакції 07.04.08.

**Н.З. Крук. Проблемы школьной физической культуры в творчестве
О.Д. Бутовского и П.Ф. Лесгафта**

В статье осуществлена попытка анализа мыслей и взглядов на проблемы школьной физической культуры таких выдающихся ученых как О. Бутовский и П. Лесгафт. Гармоничное развитие физических качеств школьников, связь физического воспитания с умственным и моральным, роль гигиены и квалификации учителя в воспитании подрастающего поколения – вот некоторые моменты, которые были предметом особенного внимания основоположников научной системы физического воспитания.

**M.Z. Kruk. Problems of school physical culture are in creation
O.D. Butovs'kogo and P.F. Lesgafta**

In the article the attempt of analysis of ideas and looks is carried out to the problems of school physical culture of such prominent scientists as O. Butovs'kiy and P. Lesgaft. Harmonious development of physical qualities of schoolboys, connection of physical education with mental and moral, role of hygiene and qualification of teacher in education of rising generation – here some moments which were the article of the special attention of founders of the scientific system of physical education.